

## CONSIDERAȚII DESPRE RELIGIA ȘI MITOLOGIA INDOEUROPEANĂ

### CONSIDERATIONS ABOUT THE INDO-EUROPEAN RELIGION AND MITHOLOGY

Ioan Marius GREC

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”, Arad

marius\_grec@yahoo.com

#### Abstract

*The Indo-European religion is a polytheistic one that gathers under its umbrella a multitude of deities and cults that are specific to each group and geographic area; a peasant's and popular religion, a reflection of diversity; a religion that is naturally tolerant and doesn't know the phenomenon of proselytism, each group guarding scrupulously its gods, rites and magic formulae. In this respect we can talk about an esoteric, initiatic religion that knows myths and symbols but doesn't know dogmas. It is a religion of facts not of faith, more lived than thought, a religion that rejects sentimentalism. It is the religion of military commanders not of priests, thus is lacking of fanaticism, being a political religion. "The superstition" is not very well regarded; the individual magic is despised (although is practiced), sorcery being severely repressed. Gods are regarded as personal beings, although nothing more can be said about their nature.*

**Key words:** *Indo-European religion, Indo-European gods, immortality, mythology, Indo-European mythology*

**Cuvinte cheie:** *religia indoeuropeană, zei indoeuropeni, nemurire, mitologie, mitologie indoeuropeană.*

*„Religiile sunt expresia necesității metafizice eterne și indestructibile a naturii umane. Măreția lor este dată de faptul că ele reprezintă întreaga completare transcendentă a omului, tot ceea ce nu-și poate da singur. În același timp ele sunt reflexul unor întregi popoare și epoci culturale într-un alt mare întreg sau: amprentă și contur, pe care acestea le trag în infinit și le formează. Acestea se află însă în schimbare parțială sau totală, progresivă sau instantanee, deși ele trec drept stabile și foarte rezistente.”[1]*

Religia indoeuropeană este o religie politeistă, sub umbrela căreia se adună o pluralitate de zeități și culte proprii fiecărui grup și fiecărui loc; o religie țărănească, populară, reflectare a diversității; în mod natural este o religie tolerantă, nu cunoaște fenomenul prozelitismului, fiecare grup își păstrează cu scrupulozitate zeii, riturile, formulele magice. În acest sens putem vorbi de o religie ezoterică, inițiatică, care cunoaște mituri, simboluri, dar nu cunoaște dogmele. Este o religie a faptelor, nu a credinței, mai mult trăită decât gândită, sentimentalismul fiind repudiat. Obligațiile esențiale constau în îndeplinirea ritualurilor și îndatoririlor tradiționale cu scrupulozitate. De regulă, credința a căpeteniilor și nu a preoților, este lipsită de fanaticism, fiind o religie politică. „Superstiția” nu este bine privită, magia individuală fiind disprețuită (deși este practică), vrăjitoria fiind sever reprimată. Zeii sunt priviți ca niște ființe personale, despre natura cărora însă nu se poate spune mai mult. Numele acestora este edificator, distingându-se patru tipuri:

a. *nume comune de fenomene, de corpuri cerești sau abstracte (în particular nume de acțiuni sociale);*

b. *nume comune, derivate sau compuse, care desemnează „stăpânul” fenomenului, al ființei sau al acțiunii sociale în cauză;*

- c. nume de persoane, nemotivate sau motivate, deseori nume de agent;  
d. sintagme care desemnează o relație de rudenie (exemplu: „Fiica Soarelui”).

Religia indoeuropeană este una, prin excelență, a oamenilor liberi, chiar dacă comportă interdicții stricte. Se constată o dualitate în atitudinea religioasă: teama de a nu ofensa un zeu, chiar involuntar, dar și încredere, chiar familiaritate față de zei. Cerul, pământul, principalele corpuri cerești și fenomenele naturale au fost divinizate, dar se constată tendința constantă de a uni naturalul cu politicul prin intermediul simbolurilor cosmice. Zeilor celești și diurni li se opun demonii care populează Cerul-nocturn sau Infernul. *Soarele, împreună cu Cerul-diurn, au fost MARELE ZEU al celei mai vechi religii a indoeuropenilor.* Iconografia siturilor arheologice, care pot fi cu siguranță atribuite unor popoare indoeuropene, abundă în simboluri solare. Cultul Soarelui a rămas mai viu în religia populară, iar mai apoi în folclor, decât în „religia politică”. Religia politică este una a grupului, nu a individului; există un cult al familiei, unul al satului, un cult al clanului, unul al tribului... Preotul cultului este căpetenia grupului respectiv, pentru unitatea superioară el este Regele. Capul familiei îndeplinește riturile zilnice cu ajutorul soției; pentru sacrificiile solemne de o anumită complexitate este necesar sprijinul unui specialist, acesta nefiind decât un asistent, adevăratul preot fiind căpetenia (cel care sacrifică „pentru el însuși”, adică pentru grupul pe care îl reprezintă). Credincioșii sunt membrii grupului (fie prin naștere, fie prin inițiere). Străinii de grup nu pot lua parte la cult. Locul de cult este vatra, zona centrală a grupului, simbol al perenității acestuia. Unele popoare indoeuropene au construit temple în preajma altarelor (altele, precum germanii, nu au acceptat acest lucru nici în epoca istorică). Riturile sunt diferite, în funcție de comunitate și zona geografică. Ele se înscriu pe o paletă largă, de la o simplă ofrandă de hrană, însoțită de o rugăciune până la ceremonii complexe de durată. Ritualul vechi era simplu, uniform și consta dintr-o „primire” a zeilor de către căpetenie în vatra sa. Demersul prin care se recurge la sacrificiul de mulțumire, urmare a îndeplinirii unei dorințe, este mult mai rar. În anumite momente, deosebit de grave pentru comunitate, este important a se cunoaște „voința zeilor” sau care dintre zei este defavorabil grupului, precum și motivația acestei atitudini. Aici găsim originea practicării „divinației”, cu tehnicile ei diverse și complexe executate de specialiști. Cei mai apreciați zei sunt cei ai neamului, strămoșii grupului, fondatorul acestuia, cultul strămoșilor având un rol social primordial. Descendenții au obligația de a asigura supraviețuirea strămoșilor, fiind singurii abilitați a îndeplini cultul care asigura inclusiv prosperitatea comunității. Puternici, printr-o adecvată cinstire, strămoșii sunt capabili să-și ajute descendenții; neglijați, ei mor definitiv. Memoria unui strămoș este atât mai vie cu cât acesta a avut o viață mai glorioasă. Riturile funerare au o importanță dublă, deosebită: pentru morți, dar și pentru cei vii. Mortul trebuie determinat, prin ritul adecvat, să nu poată face rău celor vii, el fiind „orientat” în acel loc unde sufletul nu suferă; în acest fel el este împiedicat să revină și să se amestece în destinul celor vii. Ritul mai este important și pentru că orientează acțiunile celui mort în zona lumii de dincolo. George Dumézil este cel care a arătat semnificația celor două tehnici funerare: incinerarea și înhumarea. Incinerarea este practică pentru a asigura o urcare ușoară și o existență îndestulată în lumea de dincolo, atenția fiind îndreptată în principal asupra *mortului*. Înhumarea este practică de cei vii ca efect al preocupărilor pentru bunăstarea *comunității*, garanție a belșugului. Mortul este păstrat în pământ deoarece el produce recolte bogate. Concluzia, care se impune, este aceea că se face o distincție între morți: unii sunt privilegiați, cei care merg la cer (beneficiari ai incinerării), alții rămân legați de pământ, acesta transformându-i în hrană pentru cei vii (prin ritul înhumării). Panteonul indoeuropean prezintă o unitate remarcabilă în ceea ce privește repartizarea zeităților pe cele trei funcțiuni sociale și cosmice amintite, respectiv ale suveranității, războiului și producției. Acest vector este regăsit la toate popoarele indoeuropene ale căror tradiții ne sunt accesibile.

#### **Semnificații ale mitului.**

*Despre Mit: „... Miturile unui popor adună, frecvent sub formă esoterică, întotdeauna sub formă poetică, povestiri de trei tipuri: povestiri cosmogonice, descriind nașterea și evoluția universului, a oamenilor și zeilor, ca și istoria originară a poporului lor; povestiri teogonice, unde*

*se află istoria și genealogia forțelor spirituale, oferind astfel relațiile fundamentale ce există între Ființă și Neființă, știință și magie. Apoi vin povestirile mitologice, mult mai cunoscute ...” [2]*

Pentru prima dată referiri la acest termen sunt făcute de către Platon, cu înțelesul de istorisiri; subiectele erau anumite figuri legendare. Nu întotdeauna personajele principale sunt zeii, deoarece după cum este cunoscut, grecii aveau un număr impresionant de eroi (Hercule, Teseu, Iason...). Este adevărat că Hercule a fost obligat la cele 12 munci de voința zeilor (dușmănia Herei), dar în conștiința umanității el rămâne *prototipul omului ambițios*, decis să îndeplinească orice hotărâre, indiferent de efortul pe care va trebui să-l depună. Problema legăturii unilaterale mit-ritzei, în sensul în care ritualurile pentru anumiți zei stau în spatele genezei miturilor, nu a fost definitiv lămurită nici în zona tradiției vest-asiatice. Ghilgameș, regele cu puteri supranaturale din Mesopotamia, rămâne în ultimă instanță OM, la fel ca și Hercule, altfel nu ar fi atât de mult *obsedat de ideea de nemurire*.

### **Epopoea lui Ghilgameș.**

Cel mai vechi epos al omenirii, este o capodoperă care desigur nu a răsărit pe un teren arid. Eroul poemului, a cărui existență istorică este atestată în *Listele sumeriene*, a fost rege al Urukului la începutul mileniului al III-lea î.Hr. Încă de pe la 2500 î.Hr., Ghilgameș a devenit o figură de legendă, un erou popular și dincolo de granițele Sumerului. Eposul impresionează nu numai prin vechimea sa, dar mai cu seamă prin natura și sensurile personajului și ale ideilor încorporate în operă. Narațiunea, descrierea, limbajul metaforic, alternează cu meditațiile filosofice și cu tonurile de îndurerată elegie. Regele Ghilgameș, un despot autoritar, își asuprește crunt supușii, care se plâng zeilor. Aceștia îl creează pe puternicul Enkidu, jumătate om-jumătate animal, înzestrându-l cu aceleași calități fizice și îl trimite în Uruk să-l învingă pe Ghilgameș. Nu trebuie să uităm că „Epopoea lui Ghilgameș” este cel mai vechi poem, păstrat integral, care pune în discuție problemele majore ale existenței umane, principalele temeri care domina existența umanității dintotdeauna, care se vor regăsi în toată filosofia antichității, tematică care va fi reluată mereu și care este actuală și astăzi: Ce este viața? Cum apare? Ce este moartea? Există nemurire? Cum se poate atinge nemurirea? După o luptă în care combatanții se dovedesc a fi sensibil egali, cei doi se împrietenesc, săvârșesc împreună numeroase fapte vitejești. La un moment dat, zeița Iștar se îndrăgostește de Ghilgameș, pe care o refuză însă, cunoscându-i frivolele aventuri. Înfuriată, zeița trimite în Uruk, un taur ceresc spre a-l pedepsi pe rege. Enkidu răpune taurul, mai mult, o *jignește* pe zeiță, care trimite asupra lui moartea. În fața trupului neînsuflit al prietenului său, Ghilgameș este îngrozit, își dă seama pentru prima dată că legea morții îl va ajunge și pe el. În acest context, eroul pornește în căutarea *nemuririi*, a vieții vașnice. Împreună cu Urșanabi (un fel de Charron sumerian), după ce străbate „apele morții”, ajunge la strămoșul omenirii Uta-napiștim (un soi de Noe sumerian), singurul om supraviețuitor al Potopului Universal. Acesta, împreună cu soția sa, încearcă să-l consoleze, povestindu-i despre marea urgie a potopului (o lungă descriere, în peste 200 de versuri, cu cel puțin 15 secole mai veche decât descrierea biblică). Concluzia lui Uta-napiștim este mai degrabă deprimantă:

*«Zei au hotărât asupra morții și asupra vieții noastre, dar s-au păzit să ne destăinuiască și ziua când ne va ajunge moartea.»*

După alte peripeții, Ghilgameș găsește „iarba nemuririi”, dar pe drumul spre Uruk, un șarpe i-o fură, semn că un asemenea dar nu este hărăzit oamenilor. Concluzia la care ajunge personajul, în cele din urmă, este că „nemurirea” oamenilor este dată de faptele lor. Este impresionant destinul eroului principal, Ghilgameș, care din despotul de la început, se umanizează prin prietenie, ajungând să se gândească—în primul rând—la locuitorii Urukului, cărora dorește să le ducă „iarba nemuririi”, spre a-i face nemuritori. Civilizația sumeriană, alături de cea egipteană, este cea mai veche civilizație istorică. Sumerienii—veniți în Mesopotamia, nu se știe de unde—au inventat roata, carul cu două roți tras de boi, practicau o agricultură dezvoltată, au inventat o scriere pe care mai apoi au preluat-o multe dintre popoarele antice (scrierea cuneiformă), au compus creații artistice nemuritoare peste veacuri... Multe dintre orașele-state sumeriene au existat înainte de „potop” (Ur,

Lagaș, Nippur...), potopul ne-fiind o poveste; el este atestat arheologic pe o suprafață de o lungime de 600 kilometri și o lățime de 150 kilometri. Elementele de civilizație, creațiile culturale, tradițiile și credințele sumerienilor vor fi preluate și transmise mai departe de către akkadienii babilonieni. Interesant este și faptul, că amintirea sumerienilor a rămas vie și astăzi în „memoria colectivă” a popoarelor; de exemplu în nordul Irakului există și astăzi o populație, relativ numeroasă, un grup etnic distinct, numit (după sumerieni), somerii.[3] O altă viziune despre originea mitului este dominată de ideea, constatată în mod real, a inseparabilității a două noțiuni: mit și folclor. În acest caz miturile nu sunt altceva decât povești populare prelucrate. De cele mai multe ori subiectele sunt religioase, dar nu este o regulă generală, deoarece multe elemente ale realului își găsesc loc în această construcție. Diferența între creația folclorică și cea mitologică rezidă, nu atât în subiectul tratat, cât în accentul care cade pe elemente diferite: în vreme ce creația folclorică este mult mai ancorată în realitate, mitologia acordă un mai mare accent intervenției supranaturale. Cu siguranță că putem identifica elementele viscerale ale mitologiei universale, în preistorie, privind scenele picturilor, de un realism fantastic pentru perioadele în care au fost executate, păstrate pe pereții peșterilor, răspândite pe întregul mapamond. Este uimitoare în acest caz, unitatea subiectelor tratate, dar în același timp și talentul executanților. Despre o literatură mitologică putem vorbi ceva mai târziu. În Egipt se poate constata o vastă mitologie, elaborată în principalele centre teologice: Memphis, Teba, Heliopolis, Hermopolis. Gândirea mitică egipteană încearcă să afle, dincolo de lumea empirică, explicațiile elementare în raport cu faptele zeilor, semizeilor, demonilor. O explicație a faptului că elementele gândirii prefilosofice apar în Egiptul antic, de unde vor fi preluate și prelucrate de gânditorii greci, își găsește explicația în amploarea considerabilă a creației mitologice din această zonă. În mituri egiptene încep să vadă alegorii, simboluri, figuri ce trebuie deciptate, citite, descifrate.[4] Trecând peste toate aceste constatări, se poate observa puternica ancorare în realitate a mitologiei egiptene. Dacă facem o scurtă incursiune în lumea mesopotamiană, observăm bogăția literaturii popoarelor din această zonă, literatură care are legături intime cu concepția mitologică. Această situație poate fi explicată și prin imensitatea literaturii de sorginte populară, orală care s-a dezvoltat în întreaga zonă. Ajungem, din nou, la re-descoperirea resorturilor intime care există între mitologie și folclor. Desigur și în acest caz, creațiile mitologice nu se pot rupe de o viziune teologică, amprentată cu elemente ale realului. Cea mai mare parte a producțiilor literare mesopotamiene au căzut sub influențele sumeriene, fiind destinate, în principal, cultului public al zeilor, adevărate „cântări sacre” intim legate de ritualurile liturgice. Imnurile către zei erau compuse, în mod regulat, cu o textură fixă, erau cântate de coruri și însoțite de dansuri rituale. Compunerile poetice de tip imnic erau laude aduse unor entități devenite obiecte de cult, care nu sunt divinități, fiind oarecum opuse acestora. Este vorba despre adorarea unor obiecte care obțineau astfel o sacralitate bine percepută la nivelul credincioșilor (tronul zeilor, anumite instrumente folosite în cultul zeilor, dar mai cu seamă erau adorate templele). Sacralitatea obiectelor, care sunt în legătură directă cu divinitatea (indiferent care ar fi aceasta), este un fenomen generalizat în istoria religiilor (așa numitul „tabu”). Un număr mare de texte păstrate sunt compuneri poetice, descântece și lamentații; scopul descântecei era acela de a alunga duhurile rele, sursă a numeroase boli și alte neajunsuri. Lamentațiile (plângerile), caracteristice tuturor literaturilor antice, se dezvoltă în raport direct cu reușita sau nereușita descântecei. Structura internă a acestor creații este însă foarte bine definită, dovadă a vechimii acestei mentalități cu conotații certe de ritual. Apogeul creațiilor literare sunt însă miturile (născute inițial în lumea sumeriană, preluate, răspândite și mai apoi amplificate în întreaga lume a Mesopotamiei, la toate popoarele din zonă), simbioză a tuturor creațiilor literare de factură redusă. Mitologia este una religioasă, în care însă omul își are partea sa importantă de contribuție. Perfectiunea tematică și poetică la care s-a ajuns în redactarea miturilor primordiale, ne dovedește vechimea și importanța acestora. Deși nu pot fi reconstituite creațiile orale primare, pot fi definite o serie de grupuri sau cicluri mitologice. Astfel avem: mituri despre origini (sunt miturile cu caracter cosmogonic, cel mai cunoscut fiind cel al potopului); mituri cu privire la Tammuz (este vorba despre un ciclu de creații în care zeul Tammuz este eroul—un zeu al vegetației, a cărui

coborâre în Infern este o mare sărbătoare a anului antic. Zeul coboară în Infern în locul iubitei lui, zeița Inanna, fără a se mai aminti despre reînvierea acestuia); o mare răspândire au avut-o miturile despre anumiți eroi, care reprezentau perfecțiunea ființei umane și marile idealuri ale acesteia („Mitul lui Enmercar” sau „Mitul lui Ghilgameș”) [5] Mitul, una dintre cele mai vechi stări culturale ale minții omenesti (dacă nu cumva cea mai veche), a depășit de mult înțelesul etimologic („mitos” – în limba greacă – „poveste”), fiind cu siguranță hrană pentru toate formele culturale de mai târziu. O definiție exhaustivă a mitului este imposibil de redactat, chiar dacă, printr-un efort de aglomerare a noțiunilor, s-ar putea afirma că: „Mitul este o narațiune tradițională emanată de o societate primitivă imaginându-și explicarea concretă a fenomenelor și evenimentelor enigmatice cu caracter fie spațial, fie temporal, ce s-au petrecut în existența psihofizică a omului, în natura ambiantă și în universul vizibil ori nevăzut, în legătură cu destinul condiției cosmice și umane, dar cărorora omul le atribuie obârșii supranaturale datând din vremea creației primordiale și, ca atare, le consideră sacre și revelate strămoșilor arhetipali ai omenirii, de ființe supraumane în clipele de grație ale începuturilor.” [6] Atunci când s-a abordat noțiunea de mit, s-a dovedit peste milenii, diversitatea de înțelesuri pe care diferitele generații le-au atribuit acesteia. Noțiunea a pendulat între înțelesul de *basm*, *poveste*, *legendă* și acela de *filozofie a Universului*. Au fost emise și consemnate peste 500 de definiții, de la construcții complicate argumentate logic până la cele mai fanteziste viziuni. Pentru unii autori mitul era literatură (construcție epică sau alegorie), în vreme ce pentru alții nu se depășește cadrul de memorator al unor fapte încastrate empiric în memoria colectivă. Această diversitate de opinii este de înțeles, dacă ne gândim că mitul, a fost aprofundat de specialiști din domenii deosebit de variate, fiecare exeget observând elementele pe care le considera relevante din propriul punct de vedere. Claude Lévi-Strauss, după o analiză atentă a miturilor observa: „Poate că vom descoperi într-o zi că în gândirea mitică și în gândirea științifică funcționează aceeași logică și că omul a gândit întotdeauna la fel de bine.” [7]

#### Ce datorează Europa mitologiei ?

O întrebare la care se poate foarte greu răspunde, deoarece ar trebui să amintim *o sumă întreagă* de spiritualitate, începând chiar cu numele. Miturile împodobesc cerul și pământul, semnele zodiacale, constelațiile sunt populate de eroi, punând ordine acolo unde domnește haosul. Cerul se va proiecta și asupra pământului: numeroase edificii vor purta planul anumitor constelații; etimologia limbilor noastre sunt pline de semnificații ascunse ale unor simboluri sacre, multiple analogii secrete... Mitologia ne însoțește în toate peripeziile istoriei, ea nu este doar o modalitate de interpretare a lumii, este și o reflectare a conștiinței, a celor care o împărtășesc. Mitologia indoeuropeană este puternic ancorată în limbaj, iar acesta este plină de conotații simbolice. Oamenii, în efortul lor către sacru și divin, nu pot să nu fie modelați de structurile semantice și formale ale limbilor pe care le gândesc. Din punct de vedere fiziologic, facultatea de a emite sunete articulate a apărut acum circa 800.000 de ani, în diferite locuri ale planetei. Cercetarea arheologică modernă a demonstrat că omul ar fi început să organizeze în mod deliberat înmormântări, în urmă cu circa 100.000 de ani (este vorba despre îngroparea unui neanderthalian; o înmormântare impresionantă, plină de simboluri va avea loc mult mai târziu, acum circa 60.000 de ani: funerariul unui bărbat matur îngropat la intrarea unei peșteri, în munții Zagros din nordul Irakului. Trupul său a fost pus pe un pat de flori cu potențial medicinal, judecând după polenul care a fost găsit în sol. Mai devreme de 100.000 de ani nu există nici o dovadă a existenței vreunui ritual care ar putea trăda existenței conștiinței reflexive), ceea ce semnifică situarea sa (și a contemporanilor săi) într-un univers simbolic, fiind deja condiționat de structurile limbii sale.[8] Omul era deja reflectat în actele sale printr-o rețea semantică deja instituită. Obiectul și esența mitologiei privesc ființa, adică psihismul uman cel mai intim, corelarea cu cosmosul, cu genealogia și articularea sa cu corpul, a cărui conștiință omul modern nu o mai are, contrar omului antichității și omului tradițional, în general. Mitologia poate să devină o excelentă oportunitate de aprofundare a propriei conștiințe și să ne facă să percepem influențele spirituale venite din negura vremii. Grație simbolismului extrem de bogat, ascuns în resorturile intime ale limbii indoeuropene, este posibil – cu un minim efort – accederea la

nivelul arhetipal unde operează căile inițiatice. Este interesant de observat că religiile indoeuropene se dezvoltă pe o mitologie axată pe o intensă folosire a metaforei. Aceste mituri erau bazate pe ciclul solar anual, pe ordinea imanentă a naturii; timpul lor era de concepție ciclică, iar zeii acționau conform unui simbol cosmic. Religiile avraamice vor porni pe un alt drum, constituindu-și o lume închisă cu ajutorul arhitecturilor limbajelor, cu un număr limitat de combinații morfologice predefinite, acordându-se întâietate modelului metonimiei. Ele și-au ales ciclul lunar, timpul linear, simbolismul fiind bazat pe relațiile interpersonale între popor și zeii lor tutelari, în ordinea psihică, în cea fizică, ceea ce a condus la considerarea divinităților lor tutelare ca fiind superioare divinităților simbolice (mai universale în realitate, trecând la monoteism, exemplu remarcabil al funcționării imaginarului prin fuziunea formei cu fondul). Antagonismul latent, care rezultă din această încrângătură arhetipală, a fost generator de istorie în cazul Europei. Ne putem întreba dacă nu cumva aici se află una din cheile deciptării trecutului nostru, deci și a viitorului nostru.[9] Zeii indoeuropeni, în primul mileniu î.Hr., reprezentați sub forma unor persoane, ca urmare a unor procese diverse (euhemerizare, alegorizare, de realizare a corespondenței între macro-și micro-cosmos) erau, în primul rând simboluri, semne plurivoce de valori și relații transcendente omului, dar nu și lumii. Erau agenți ai ordinii acestei lumi și în această calitate erau înzestrați cu voință, cunoaștere, putere; din acest punct de vedere aveau puncte comune cu persoane umane. Ansamblul zeilor formau o entitate unitară, compusă din toate elementele ordinii cosmice, sociale, fiziologice și psihice. Acest **TOT**, forma **Religia**, scopul acesteia fiind acela de a răspunde cerințelor simțurilor, sufletului, spiritului, activând toate energiile, vorbind intim inimilor, rațiunii și inteligenței.[10]

#### BIBLIOGRAFIE

1. Burckhardt, J., *Considerații privind istoria universală*, Ed. Antaios, Oradea, 1999, p. 46.
2. Vertemont, J., *Dicționar al mitologiilor indo-europene*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2000.
3. Fragment din volumul: Grec, M., *Istorie universală veche. Orientul antic*, vol. I., „Vasile Goldiș”, University Press, Arad, 2002, pp. 52-53.
4. Pentru a aprofunda această problemă pot fi consultate numeroase lucrări, dintre care menționăm: Braunstein, F., *Istoria civilizațiilor*, Ed. Lider, București, 2000; Brunton, P., *Egiptul secret*, Ed. Venus, București, 1991; Cohen, R., *Egiptul faraonilor*, Ed. Prietenii Cărții, București, 1996; Daniel, C-tin., *Gândirea egipteană în texte*, Ed. Științifică, București, 1974; *Idem, Maxime, sentințe și aforisme din Egiptul antic*, Ed. Albatros, București, 1975; *Idem, Civilizația Egiptului antic*, Ed. Sport-Turism, București, 1976; *Idem, Cultura spirituală a Egiptului antic*, Ed. Cartea Românească, București, 1985; Daniel, C-tin., Acsan, I., *Faraonul Keops și vrăjitorii. Povestirile Egiptului antic*, Ed. Minerva, București, 1977; Donadoni S., (coord.), *Omul egiptean*, Ed. Polirom, Iași, 2000; Lalouette, C., *Civilizația Egiptului antic*, vol. I-II., Ed. Meridiane, București, 1987; Le Bon, G., *Egiptul, adevăr și legendă*, Ed. Prietenii Cărții, București, 1999...
5. Pentru a aprofunda această temă se pot consulta următoarele lucrări: Athanase, N., *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, Ed. Științifică, București, 1975; Braunstein, F., *op.cit.*; Collinson, D., Wilkinson, R., *Dicționar de filosofi orientali*, Ed. Nemira, București, 1999; Daniel, C-tin., *Civilizația asiro-babiloniană*, Ed. Sport-Turism, București, 1981; *Idem, Civilizația sumeriană*, Ed. Sport-Turism, București, 1988; Deshayes, J., *Civilizațiile vechiului Orient*, vol. I-III., Ed. Meridiane, București, 1976; Eliade, M., *Cosmologie și alchimie babiloniană*, Ed. Moldova, Iași, 1991; xxx *Epopoea lui Ghilgameș* (în românește de Șerbănescu, V., Dima, Al.), Ed. Pentru Literatura Universală, București, 1966; Kernbach, V., *Miturile esențiale*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996; *Idem, Dicționar de mitologie generală*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1995; Kramer, S. N., *Istoria începe la Sumer*, Ed. Științifică, București, 1962; Krauss, W., *Civilizația asiro-babiloniană*, Ed. Prietenii Cărții, București, 1996; Zamarovski, V., *La început a fost Sumerul*, Ed. Albatros, București, 1981.
6. Kernbach, V., *Miturile esențiale*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 5.

7. Lévi-Strauss, Cl., *Structura miturilor*, în volumul „Antropologia structurală”, Ed. Politică, București, 1978, pp. 246-279.
8. Vertemont, J., *Prefață la Dicționar al mitologiilor indo-europene*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2000, pp.7-12; Leakey, R., *Originea omului*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 193; a se vedea și capitolul *Apariția și dezvoltarea limbajului articulat*, în volumul, Grec, M., *Noțiuni de preistorie generală*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2004.
9. Vertemont, J., *op. cit.*, pp.13-14; Cotterell, A., *Dicționar de mitologie*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2002, pp. 20-21.
10. Vertemont, J., *op. cit.*, pp. 14-15.